

УДК 81' 371

Л. О. Удовенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ «СВІТУ»
ЛІТЕРАТУРНИХ ГЕРОЇВ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

У запропонованій статті аналізується особливості створення художнього світу, у якому живуть герої В. Стефаніка. Розглянуто основні ідеї творів письменника, які трактувалися літературною критикою, на думку автора статті, безпідставно. Зроблено висновок про те, що провідна думка всіх творів В. Стефаніка була ідея «землі України», це головна філософія всіх його літературних героїв.

Ключові слова: ідея, віра, земля, національно-культурні особливості, літературна критика.

В статті аналізуються особливості створення художнього світу, в якому живуть герої В. Стефаніка. Рассматриваются основные идеи произведений писателя, трактованные литературной критикой, по мнению автора статьи, необоснованно. Сделан вывод о том, что ведущей мыслью всех произведений В. Стефаніка была идея «земли Украины», это основная философия всех его литературных героев.

Ключевые слова: идея, вера, земля, национально-культурные особенности, литературная критика.

In the article features of the art world's creation in which V. Stefanik's heroes live are analyzed. The basic ideas of writer's stories, examined by literary criticism, in opinion of the author of the article, are unreasonable. The conclusion that a conducting idea of V. Stefanik's stories was idea of «the ground of Ukraine» is made, it is the basic philosophy of all his literary heroes.

Key words: idea, belief, the ground, national – cultural features, literary criticism.

Біографія Василя Стефаніка небагата на зовнішні події та життєві пригоди, бо письменник жив багатим внутрішнім життям, яке виповнювали «світ» і доля літературних героїв його творів. Перші публікації новеліста критика прийняла із захватом, а чужинці – німці, чехи, словаки, поляки, росіяни – почали перекладати його твори з української своїми мовами. Іван Франко назвав Василя Стефаніка найбільшим митцем українського слова після Тараса Шевченка, підкресливши все те нове, що В. Стефанік вніс в українське письменство. Сьогодні літературна критика виробила системний погляд на спадщину: чітко визначено місце В. Стефаніка в історично-літературному процесі, у контексті світової літератури, ґрунтовно досліджено своєрідність і неповторність його художнього світу, новаторство як у проблематиці, так і в поетиці творів, у формах художнього виразу. Після оцінки, наданої В. Стефанікові І. Франком на початку ХХ століття, літературна критика довгий час продовжувала соціалізувати провідну ідею творів автора «Синьої книжечки». Зокрема, А. Крушельницький ще 1910 року писав: «Ціла ненависть бездомного пролетаря до хлопа – рільника, хоч би навіть халупника, проявляється з усією силою в новелі «Палій»... Хлопи – пролетарі з класової ненависті до хлопів – рільників ідуть проти інтересів не тільки цих останніх, але й своїх власних» [1, с. 4].

На подібні оцінки можна натрапити в сучасних підручниках з літератури для учнів середньої школи і студентів вищих навчальних закладів. Та в дійсності герой новели «Па'лій» – Федір підпалив багача Ку'рочку не тому, що той був багатий, а за те, що Курочка під час виборів ударив його в обличчя. Федір мріє не про те, щоб соціалізувати землю в багачів, а тільки про те, щоб самому стати господарем, власником землі. Він давніше був наймитом, але поки'нув службу, збудував собі хату, яка виглядала, як куча, але була «його», він мав «свій» кут, вернувся до «на'шої віри», бо Бог дав йому такий «розтулок у голові».

Стефанік з однаковою любов'ю змальовував у своїх творах бідних і багатих селян (згаданий вище Ку'рочка із «Палія» – це єдиний багач у творах Стефаніка, змальований негативно), хоч би

таких, зовсім не бідних селян, як Данило та Семен із твору «Вона – земля», героїню «Марії», Максима з «Синів», героїв із таких творів, як «Нитка», «Давня мелодія» або «Ро'са». Та автор змальовує їх із любов'ю не за те, що вони були багаті, а то'му, що вони вмiли бути самими со'бою, не зрікалися самих себе. А як деколи й мусили це зробити, то ро'били це так, як Антін із «Синьої кни'жечки» або Іван із «Камінного хре'ста», які знали, що «без свого» важ'ко жити людині. І тому-то так Фе'дора тягнуло до землі («Палій»). То'му саме так «третинний» говорив у «Сні»:

– Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа. Зубами держи її, кохай, як коли жінку, що тобі під руку вдалася... Грунт-то спосіб до всего, як твій є. Він тебе загіє, і накриє, і пого'дує, і честь тобі поведе... « [2, с. 137].

Народне ставлення до землі закладено ніби в самій природі людей. Старий український селянин – герой «Озими'ни» – так думає про свою землю: «Земля все молода, вона як дівка, свето є – то вбереси, будний день – то вона по-будному вбрана, а все дівочить – відколи світа та сонця» [2, с. 148].

Оця туга й любов до землі, до «свого» – це головна ідея Стефаникових творів. Провідна вона й у пер'ших його творах, і в тих творах, що їх почав писати під час Першої сві'тової війни та після неї.

У новелі «Вона – земля» автор оповідає, як Данило з жінкою втікає перед москалями, які напали на за'хідні українські землі. Як Данилиха «не вздріла вже свого села, то за'німіла». «Розум свій загубила під колесами». Утікачі приїхали до ста'рого Семена, який їх картає за те, що залишили свою землю, бо селя'нин без землі, як птах без гнізда. На своїй землі Бог буде благословляти. «Наше діло з землею; пустиш єї, то пропадеш, тримаєш єї, то вона всю силу з тебе вигортає, вичерпує долонями твою душу; ти припадеш до неї, горбишси, вона з тебе жили висотує, а за то у тебе отари, та ста'да, та стоги. І вона за твою силу дає тобі повну хату дітей і внуків, що регочутси, як срібні дзвінки, і червоніют, як калина» [1, с. 90]. Данило послухав Семена та верта'ється додому. «Грішний я, Семенку, грішний перед Богом і перед вами. А то в мене ниви, як вівці добре го'довані, чорні та кучеряві» [1, с. 91].

Час висував перед митцем нові вимоги. Національно-культурні особливості повоєнного життя України багато в чому сприяли цьому. У повоєнних новелах Стефаник уже поширив поняття «земля» до по'няття «земля – України». Уперше про розширення меж світосприйняття літературними героями новеліста критика заговорила у Празі 1927 року: «Герої останньої збірки Стефаника – се ті ж самі прапервісні сини своєї землі, ті самі елементарні ес'тва з своєю стихійною психікою... що і його давніші герої. Але село розгорнулося в їх очах так широко, погляд їх душ видвигнувся так високо, що їх коханка – земля являється їм тепер не тільки дрібним вирізком власного ґрунту, а Рідною Землею в усій має статичній величі свого символу, як Батьківщи'на. Як збірний експонат свідомого національного колективу» [3, с. 9].

Це найяскравіше видно в новелі «Сини», де «земля» для Максимових синів – уже не тільки «земля» Івана Дідуха, не тільки той його «горб» із камінним хрестом із «Ка'мінного хреста». Максим відверто, без жалю та суму, ніби спокійно оповідає: «Дослідний раз прийшов Андрій: він був у мене вчений. Тату, каже, тепер йдемо воювати за Україну. – За яку Україну? – А він підіймив шаблев груду землі та й каже: Отеє Україна, а тут – справив шаблев у груди – отут її кров; землю нашу йдем від ворога відбирати» [1, с. 41]. Максим зрозумів слова свого сина, вони глибоко зворушили його: «Сину, кажу, та є ще в мене мен'ший від тебе, Іван, бери і єго на се діло; він дужий, най вас обох за'копаю у цю землю нашу, аби воріг з цього коріння її не вігортав у свій бік» [1, с. 41].

Ідея «землі», ідея «землі – Украї'ни» – це провідна думка всіх творів Василя Стефаника, це основна філо'софія всіх його літературних поста'тей. Герої його творів уміють сильно за цю «свою правду» боротися: вони, як «камінні», борються проти руйнівників «свого достатку», вони висилають найбільший свій скарб – своїх си'нів до боротьби за Україну, за її землю.

Землю «треба зубами тримати» та передати її своїм дітям, онукам. То'му письменник із такою ніжністю змальовує любов своїх героїв до дітей і внуків. Стара з новели «Роса» «здуріла від унуків», вона «раду'ється ними та будує Україну». Дід Михайло з «Вістунів» тішиться «здо'ровими, рослими внуками», хоч і зби'рас з ними на панському лані ко'лосся. Навіть той бідолашний Дани'ло з невеличкої новели «Май» боронить перед жорстокою панею своїх дітей.

«То Бог, пані, дає діти». Тому-то і старий Максим із «Синів» просить коханок своїх синів, щоб приносили байстрюків від них, а дід для них по'рубає найтонше полотно на пелюшки. Дід мав би тоді кому передати «зем'лю», мав би мету життя.

Згадаємо ще й третю ідею у тво'рах Стефаника – віру в Бога. Ніхто інший не відчуває так потреби сти'хійної віри в Бога, як селянин, і цю правду підтверджують літературні герої В. Стефаника. Це може видаватися дивним для декого, комусь не сподобатися, та аналіз творів новеліста змушує нас стверджувати це. Ми згаду'вали вже вище про деякі новели, у яких літературні герої позитивно став'ляться до християнської віри. На 55 новел В. Стефаника ми знайшли 31 новелу, де літературні герої позитивно зга'дують про Бога, але жодної, у якій би письменник заперечував існування Бога.

Літературна критика за радянських часів наводила новели: «Сини», «Межа» або хоча б постать Гриця Летючого з «Но'вини» як приклади атеїзму письменника. Чи перебуває все це у згоді з вірою в існування Бога? Ми відповідаємо так: Гриць Летючий тяжко згрі'шив, і він свідомий цього. «Він си ка'ри приймає, бом завинив» і, йдучи до міста в поліцію, молиться. А старий Максим? І він вірить! «Поки Бог на'значив, берімси, брис, до цеї землі», – каже він, звертаючись до коня. А що ж робити, з його богохульськими вигуками на полі? Він свідомий сво'го бунту, своєї провини. «Говорить із Богом» також герой «Межі», закопуючи наших стрільців, які «за межу справ'ляли ворогові кулі та гармати»: «Молоді, як пінка, співають, як ідуть на смерть... Кров'ю обкипіли вони, чорні від грязі, гвера з мертвої руки не мож їм вирвати... Лиш очі сміютси, бо нема мами, щоби їх затулила. А я плачу та гадаю: Доки ми сі сміючі очі, як перли, закопуємо, то й наша межа буде... І чому Ти, Боже, не благословив їх?» [2, с. 186].

Про «антирелігійність» В. Стефани'ка не варто було б згадувати, та були і ще є такі критики, які роблять із письменника атеїста. В українській зарубіжній періодиці з середини 20-х років ХХ століття зазначалось, що українське село «було придавлене релігійною оманною». Показовими для літературної критики цього напрямку були часописи «Нова Україна», «Національна думка», які виходили у Празі українською мовою. У них навіть Данило з новели «Вона – земля» є «сліпим землелюбцем». Максима з «Синів» критика підносить за те, що він, нібито бунтує проти сучасного релігійного світу села та є виразником тих, хто намагається боротися за утворення нової моралі, без попа, моралі «людини-бога». Та забувають згадати про те, як Максим, йдучи спати, молиться до Пречистої, яка його розуміє, бо сама втратила сина.

Герої В. Стефаника ніде не виступа'ють проти існування Бога, і тому деякі редактори його творів за радянської влади, як, приміром, Аркадій Любченко, мусили повикидати з текстів творів усі згадки про Бога.

Треба б ще розвіяти твердження багатьох критиків про те, що Стефаник нібито песиміст. Добру відповідь дав їм сам Стефаник:

«І коли вже маю казати вам прав'ду, то скажу, що коли слухаю вас, як про мене говорите, то мені вічно видається, що ви заглядаєте мені за пазуху і скрізь, так, що сам уже дивлюся коло себе, чи яких онуч не маю, бо так ви мене з тим моїм пе'симізмом розглядаєте. Не знаю, як вам на се відповісти. Та мені зда'ється, що з вас, тут усіх, можна би скласти всяку мозаїку, яку завгод'но... тут у місті помішались вам фарби... Але коли в мене на селі робиться ясно, тоді я бачу перед со'бою такий один великий різьблений камінь, якого не можна обійти, інакше змалювати. І чого ж ви хочете? Як я побачив те, що перед моїми очима робиться, як я вам напняв струну мужицької душі до такої гра'ниці, що вона ось-ось могла б обір'ватись, як я розтягнув сі нерви так, що вони грають як у Бетховена, то звідки ви маєте право казати, що я – песиміст? Я застерігаюся проти песимізму. Бо те, що мужик не має що їсти, так само, як всі; те, що він ломить собі голову над хлібом або вмирає – то се не є ніякий песи'мізм. А як десь там у мене якийсь бідне хлопчище, якого мама посилає із дзбаночком по воду і воно мусить йти, – то чи в сьому не можна б, наприклад, бачити так само добре зразку колосальної дисципліни? Я не люблю говорити, що мужики скривджені. Може, ви, інтелігенти, делікатні, переніжнені, часом бідніші як вони. А чи ви самі не признаєте, що у вас нема тої сили, що в мужи'ка, чи ви вічно не звертаєтесь за тою силою до нього? Я епігон, але не песиміст, і вважаю себе оптимістом «.

Національно-культурні особливості проблеми формування художнього світу героїв В. Стефаніка дуже близькі до тих особливостей, які узагальнила в повісті «Земля» О. Кобилянська. Художній образ землі, який створив новеліст, переконує читачів, що за звичайними життєвими подіями постають глибокі закономірності буття. Людина залежить від землі набагато більше, аніж усвідомлює це. Спільність людської природи і природи землі в новелах Василя Стефаніка стає очевидною. Письменник жив на землі, органічно вписуючи себе в цей простір. Художній світ новеліста тримається на трьох складниках – ідеях митця. По-перше, на прагненні до «своїї» землі, тобто батьківщини; по-друге, на любові до «землі України», тобто Батьківщини; по-третє, на вірі в Бога. Національно-культурна специфіка формування «світу» літературних героїв В. Стефаніка пов'язана із традиціями землеробства українського народу.

У контексті творчості В. Стефаніка етимологія поняття «культура» сприймається по-особливому символічно.

Центральний образ художнього світу літературних героїв В. Стефаніка – образ землі. Її влада і соціальна, і природна. Але на відміну від образу землі, створеного О. Кобилянською, образ, утілений письменником і змальований із не менш глибоким психологізмом, цілком збагненний. Психологічну тиранію землі не відчують ані літературні герої творів новеліста, ані читачі. На думку митця, навіть цілком залежачи від землі, людина може скеровувати власні вчинки. Узагальнення, які зробив В. Стефанік, відірвали змальовані події від конкретного часу і простору, де вони відбувались, перетворили на художні образи і внесли до фонду української і світової літератури. Кожен елемент художнього образу «світу» літературних героїв автор наповнює власним небайдужим ставленням до предмету змальовання. Національно-культурні особливості формування художнього світу, у якому відбуваються ці події, можна простежити на багатьох рівнях ідіолекту митця, зокрема в колірних епітетах, які він обирає. Ми не будемо зупинятися на розгляді кольороназв, які трапляються в новелістиці В. Стефаніка, їхній аналіз достатньо повно представлено в літературній критиці. Зазначимо тільки, що національно-культурні особливості формування «світу» літературних героїв новеліста, на нашу думку, з одного боку зумовлені трьома провідними ідеями художньої творчості В. Стефаніка, із другого – оригінальним поєднанням життєвого та вигаданого матеріалу, наскрізним авторським суб'єктивізмом. Цей суб'єктивізм дозволяє новелісту, мабуть, підсвідомо розширювати межі постійних епітетів («синє море» – «синє поле»). Роздивляючись навкруги, він писав, що пра'воруч нього синє поле і чорні скиби, і білий плуг, і пісня, і піт солоний... Поет у своїм цар'стві. Він там як буйний вітер пану'вав, він там співав свою пісню. Він виспівав «Синів» «для наших вояків, які повернуться з визвольної війни», хіба ж через це варто називати його песь'містом.

Незважаючи на те, що в літературній критиці продовжує існувати поглиблений інтерес до ідіолекту В. Стефаніка, особливості творчого методу письменника потребують ґрунтовного дослідження, яке було б позбавлене виразного акценту на соціальному аспекті його спадщини.

Література

1. Стефанік В. Вибрані новели / Василь Семенович Стефанік; [вст. ст. Антона Крушельницького]. – Коломия, 1910. – С. 3–96.
2. Стефанік В. Кленові листки : новели / Василь Стефанік; [ілюстр. засл. діяча мистец. УРСР Георгія Якутовича]. – К. : Дніпро, 1978. – 215 с.
3. Грицай О. Стефанікова людина / О. Грицай // Національна думка. – Прага, 1927. – С. 8–16.

© Удовенко Л. О., 2010